

2. Inimõiguste uurimise eetika ja teadlase-uuri ja vastutus

Uurimistöö eetilisus tähendab, et järgitakse kõiki heas teadustavas¹ esitatud põhimõtteid, mis annavad suuniseid vastutustundliku uurimistöö tegemiseks. Kindlasti ei ole võimalik siin peatükis käsitleda kõiki olulisi eetilisi kaalutlusi, eelkõige rõhutame, et eetiliselt peab käituma kogu uurimisprotsessi vältel. See ei ole lihtsalt n-ö linnukese kirja saamise ülesanne, mille korral institutsionaalse eetilise nõusoleku saamine (nt ülikoolide juures asuva eetikakomitee nõusolek) tähendab, et kõik eetilised küsimused on lahendatud. Helen Kara on selgitanud, et ebaeetiline on arvata, et formaalne eetikakontroll (*formal ethics review*) võrdub eetikaga ja et sel hetkel, kui uurija saab eetikakomitee kinnituse, on eetika „tehtud“.² See tähendab ühtlasi seda, et uuringus osalevatelt inimestelt nõusoleku küsimine ei ole ühekordne nõusolekuvormi allkirjastamine, vaid protsess, mis hõlmab muu hulgas seda, et uurija teavitab uuringus osalejat sellest, kuidas temalt saadud andmeid kasutatakse, võimaldab inimesel ka pärast nõusoleku andmist osalemisest loobuda (nt katkestada intervjuu, võtta nõusolek tagasi pärast intervjuu toimumist) ning mõtleb läbi, kas ja millist abi võib intervjuueeritav intervjuu järel vajada (*aftercare*).³

Inimõiguste uurimise puhul algab eetika nii uurimisküsimuse sõnastamisest (miks selline küsimus ja milline on selle uurimise mõju ühiskonnale?) kui ka uurimistöö analüütilise raamistiku, sealhulgas metodoloogia valikust.⁴ Iga uurija peab läbi mõtlema, kas, kus ja kellega ta uurimistööd alustab ning kuidas (millistest põhimõtetest lähtuvalt) uurimistöö raames tegutseb.⁵ Pidev reflekteerimine ja valikute tegemise läbipaistvus on kriitilise uurimistöö alustalad. Need toovad selgelt esile, kuidas on järeldusteni jõutud, ja annavad teistele teadlastele selgemad teeviidad, mida sellise uurimistöö tegemine on tähendanud.

Inimõiguste uurimise eetika üks elemente on osaluseetika⁶ ehk see, kuidas on uurimine läbi arutatud nendega, keda uurimistöö puudutab. Eriti olulisel kohal on andmete tõlgendamine: mil määral on uurija valmis andmeid tõlgendama koos uuringus osalejatega ja arutelu võimaldamiseks nendega oma uurimistööd jagama.⁷ See on pidev protsess, mille juurde tuleb ikka ja jälle tagasi tulla, mitte asi, mida

teha vaid n-ö linnukese kirjasaamise pärast. Vahel võib see viia ka selleni, et on vaja uurimistöö fookust muuta, sest uuringus osalejad on väsinud (*research fatigue*), kuna mitukümmend aastat on teadlased käinud nende juures samade küsimustega ja sama uuringukava rakendades, aga nende elu seisab ikka paigal.[8](#)

2.1. Teema valimine

Üks kaalukas küsimus inimõiguste uurimise metodoloogia puhul on küsimus uurimisteemast: mida või keda me uurime ja miks? Ka siin tuleb lähtuda uurimiseetikast. Eelnev arutelu kriitilise metodoloogia põhimõtete üle näitab selgelt, kuidas uurimisteemade valikut mõjutavad mitmesugused struktuursed tegurid, näiteks ülikooli eelistused (millistele teemadele pööratakse õppekavas tähelepanu, millised teemad on jäetud välja), ühiskondlik tellimus ja poliitiline kontekst (millised teemad on tabuteemad, milliseid peetakse vähe tähtsaks) ja (teadus)rahastuse jaotus. Need kontekstuaalsed tegurid mõjutavad ka inimõiguste uurimist. Sally Engle Merry on juhtinud tähelepanu, kuidas inimõiguste uurimises kiputakse üha enam keskenduma arvudele, inimõiguste olukorra kvantifitseerimisele (*quantification*).[9](#) Ühest küljest on see arusaadav, kuna probleemkohtadele tähelepanu pööramiseks ning lahendustele rahastuse saamiseks on igasugused arvnäitajad (nt milline on lähisuhtevägivalla levimus) vajalikud, need aitavad edasi anda probleemi kiireloomulisust. Teisest küljest, nagu Engle Merry välja toob, kaasneb arvudega oht, et kaotame silmist spetsiifilise konteksti, mida arvud ei suuda edasi anda, kuid mille tundmine on lahenduse leidmise eeldus.[10](#)

Kriitiline metodoloogia peaks ajendama mõnda teemat ka mitte uurima (kas või ajutiselt), isegi kui küsimus tundub tähtis ja olemas on ühiskondlik tellimus. Selliste teemade kohta ei saa esitada lõplikku nimekirja, tähtis on teema valikul küsida endalt, kas selle teema uurimine võib kõiki ettevaatusabinõusid arvesse võttes kedagi kahjustada, seada ohtu kellegi turvalisuse, elu või tervise või viia välja inimõiguste rikkumiseni (ükskõik, kas kaudselt või otseselt). Samuti tasub põhjalikult kaardistada varasemat kirjandust ja hinnata, kas see teema on juba kaetud ja kuidas seda on tehtud ning äkki on sellel teemal ka mõni teine nurk, mis ei ole nii palju tähelepanu saanud, aga on siiski oluline. Võimaluse korral võiks kaaluda kaasavat lähenemist, arvestades uuringus osalejate enda hinnangut projekti fookusele, et vältida sellisele teemale keskendumist, mis uuringus osalejatele endile eriti korda ei lähe. Näiteks Sara L. M. Davis on täheldanud, kuidas mõnes inimõigusi rikkuvas riigis on keeruline koguda infot HIV-positiivse diagnoosiga inimeste, seksitöötajate või LGBT+ kogukonda kuuluvate inimeste kohta, kuna nende inimeste identiteet on

kriminaliseeritud. Nad kogevad diskrimineerimist, vägivalda ja tagakiusamist ning enda kohta taolise info avalikustamine (isegi üksnes teadlasele) võib seada ohtu mitte ainult nende tervise, vaid ka elu.[11](#)

Samuti peab iga teadlane-uurija endalt küsima, kas selle teema uurimiseks, mille vastu tal on huvi, on tal ka piisav ettevalmistus ning kuidas suhestub uuritava teema ja näiteks intervjuueeritavatega tema enda identiteet ja sotsiaalne staatus. Marsha Henry kirjutab oma palju vastukaja saanud blogipostituses „10 põhjust, miks mitte kirjutada magistritööd seksuaalvägivallast relvakonfliktist raames“, kuivõrd oluline on analüüsida uurija positsiooni, vaatepunkti ja spetsiifilise teadmise puudumist (*positionalities, standpoints, situated knowledges*).[12](#) Samuti tuleb küsida, kas teadustöö saaks toetuda juba olemasolevale, juba kellegi teise poolt välitöödel (*fieldwork*) või muul viisil kogutud andmetele. Näiteks mitmed uurijad on märkinud, kuidas uuringus osalejad on neile öelnud, et vahepeal on nad mõelnud, et esimene uurija oleks võinud vestluse lindistada ja selle edasi anda järgmistele uurijatele, sest ikka ja jälle küsitakse samu asju[13](#), või siis seab uurimuse fookus nad justkui lõksu, nii et nad ei saa ohvrirollist välja.[14](#) Seetõttu otsustaski Močnik koos uurimuses osalenud naistega suunata uurimisfookus sõjaaja seksuaalvägivallalt naiste seksuaalsusele, sest uuringus osalevad naised tundsid, et alaline „seksuaalvägivalla silt“ takistab neil eluga edasi liikumast ja nad ei suuda end enam seksuaalselt näha – üks silt on nende identiteeti sedavõrd äärmuslikult mõjutanud.

2.2. Keda me tsiteerime?

Teadustöö tegemise puhul on tähtis, keda me tsiteerime ja milliseid allikaid kasutame. Tähtis pole mitte ainult allikakriitilisus (ehk kriitilised küsimused selle kohta, kas kasutatud allikas on usaldusväärne, kas viidatud uuringu andmed on kogutud kooskõlas teaduses ettenähtud standarditega jne), vaid ka see, kelle ideid ja analüüsi peetakse piisavalt oluliseks, et nende raamatuid ja teadusartikleid tsiteerida. Need valikud ei ole neutraalsed ega lähtu pelgalt allika sisulisest kvaliteedist. Tsiteerimise sagedust mõjutavad muu hulgas institutsionaliseeritud sooline ebavõrdsus, rassism, seksism, tsiteeritava teadlase institutsionaalne kuuluvus (millise ülikooliga ta on seotud). David Duriesmith on tabavalt kirjeldanud, kuidas selleks, et näiteks soouuringuid (*gender research*) peetaks väärtuslikuks, peavad soouurijad kulutama tarbetult palju energiat sellele, et selgitada, miks sooperspektiiv on vajalik (kasulik) meestekesksetele (*malestream*) käsitlustele, mis ei panusta soouuringutesse, jätavad vastamata feministlikule kriitikale või ignoreerivad naiste teadustööd.[15](#) Siin tuleb kindlasti arvesse võtta

interseksionaalsust, kuna peale soolise identiteedi mõjutab sellist ebavõrdsust ka rassism ja sotsiaalne klass.

Kahjuks esineb ka soouuringutes ja feministlikes teadustöodes tsiteerimisprobleemi: kõrvale jäetakse mustanahaliste naissoost teadlaste panus ja veelgi vähem tunnustust leiab globaalsest lõunast pärit teadlaste panus. Omaenda kogemusest võime näitena tuua ühe rahvusvahelise teadusajakirja peatoimetaja kommentaari Eesti abordiregulatsiooni käsitletud teadusartikli avaldamise kohta. Nimelt, toimetaja kiitis artikli analüüsi kvaliteedi ning argumentatsiooni heaks, kuid küsis meilt, miks peaks kedagi huvitama Eesti kui „väikese Ida-Euroopa riigi“ näide (erinevalt sellistest suurriikide nagu Suurbritannia ja Saksamaa).¹⁶ See näide illustreerib ilmekalt uurijate erisuguseid episteemilisi privileege, s.t teatud kontekstide uurimisel peavad autorid kulutama väga palju energiat taustteadmiste andmisele ja sestap jääb sisuliseks aruteluks ruumi vähe (nt erisused Ameerika Ühendriikide kohta näidete toomisel vs. Eesti kohta näidete toomisel).

C. W. Bonneau *et al.* on ühes ülevaateartiklis käsitletud soolist tsiteerimislõhet (*citation gender gap*) ehk nähtust, mille korral oleneb inimese soolisest identiteedist see, kui palju kedagi tsiteeritakse, kusjuures naiste kirjutatud teadusartikleid tsiteeritakse süstemaatiliselt vähem.¹⁷ Daniel Maliniaki *et al.* analüüsisid rahvusvaheliste suhete teemal kirjutatud teadusartikleid ja leidsid, et meeste kirjutatud artikleid tsiteeriti umbes 4,8 võrra rohkem kui naiste kirjutatud teadusartikleid.¹⁸ Naiste teadustöödele on viidatud vähem ka õppekavades, eriti meeste koostatutes.¹⁹ Tsiteerimiste hulk ja koht (millises väljaandes) mõjutavad teadlase karjäärivõimalusi ning selle kaudu ka seda, millised uurimisteemad saavad tähelepanu ja millised mitte. Sooline tsiteerimislõhe võib seega negatiivselt mõjutada naiste teaduskarjääri.²⁰

Niisiis tähendab kriitiline inimõiguste metodoloogia ka seda, et iga uurija analüüsib süvitsi, millistele allikatele tema töö toetub, keda ta tsiteerib, kelle panusest pole ta isegi teadlik ja kelle hääl on puudu. Kriitiline inimõiguste metodoloogia peab teadvustama tsiteerimislõhet (*citation gap*) ja -poliitikat (*citation politics*). Peale iga teadlase individuaalse panuse lasub vastutus võidelda tsiteerimislõhe vastu ka ülikoolidel, kirjastustel ja teadusajakirjade toimetuskolleegiumidel. Kirsten Ainley, Ida Danewid ja Joanne Yao toovad välja viis soovitusi, kuidas teadusajakirjade toimetuskolleegiumid saaksid olukorda parandada: julgustada autoreid mõtlema, keda ja miks nad tsiteerivad (sh põhjendama oma valikuid); töötada aktiivselt oma sisu ja sihtrühmade mitmekesistamise nimel; mitmekesistada retsensentide ringi;

toetada vähem esindatud rühmi kaastööd tegema ja neid juhendada ning kujundada teadlikult tähelepanu saavate teemade ringi.[21](#)

- [1](#)Hea teadustava. Tartu, 24.10.2017. – <https://www.etag.ee/hea-teadustava-raamdokument/> (22.10.2021).
- [2](#)Kara, H. Research Ethics in the Real World. Suurbritannia: Policy Press 2018.
- [3](#)Ibid, lk 151–160. Sarnaselt intervjuuolukorrale on oluline, et ka tekstide analüüsil mõtleksime eetilistele küsimustele, mis puudutavad näiteks tekstide valiku põhimõtteid ja seda, miks või kuidas läheneme üht või teist liiki tekstile ning kuidas neid analüüsima asume. Vt nt Käihkö, I. Conflict Chatnography: Instant Messaging Apps, Social Media and Conflict Ethnography in Ukraine. – Ethnography, 2020/1, lk 71–91.
- [4](#)Ibid, lk 71–84. Hea näide: Vedam, S. et al. The RESPCCT Study. Research Examining the Stories of Pregnancy and Childbearing in Canada Today. – https://ubc.ca1.qualtrics.com/jfe/form/SV_77f1260sDvM0MWV (22.10.2021).
- [5](#)Amber Murrey arutleb, kuidas uurimistöö tegemisel tähenduslike suhete loomine tähendab seda, et mõeldakse hoolikalt, millistele uuringus osalejate vajadustele meie töö vastab. Vt Murrey, A. Slow Dissent and the Emotional Geographies of Resistance. – Singapore Journal of Tropical Geography 2016/2, lk 224–248.
- [6](#)Cahill, Sultana ja Pain arutlevad, mida tähendab osaluseetika praktiseerimine: Cahill, C., Sultana, F., Pain, R. Participatory Ethics: Politics, Practices, Institutions. – ACME: An International Journal for Critical Geographies 2007/3, lk 308.
- [7](#)Field, J., Johar, A. Perspectives on „Giving Back“: A Conversation Between Researcher and Refugee. – Mac Ginty, R., Vogel, B., Brett, R. (toim). The Companion to Peace and Conflict Fieldwork. Cham: Palgrave Macmillan 2021, lk 471–484; Pittaway, E., Bartolomei, L., Hugman, R. „Stop Stealing Our Stories“: The Ethics of Research with Vulnerable Groups. – Journal of Human Rights Practice 2010/2 (2), lk 229–251.
- [8](#)Krystalli, R., Hoffercker, E., Leith, K., Wilson, K. Taking the Research Experience Seriously: A Framework for Reflexive Applied Research in Development. – Global Studies Quarterly, 2021/3; Poets, D. Failing in the Reflexive and Collaborative Turns: Empire, Gender and the Impossibilities of North-South Collaborations. – Kušić, K., Záhora, J. (toim). Fieldwork as Failure: Living and Knowing in the Field of IR. E-IR Publishing 2020; Močnik, N. Sexuality after War Rape: From Narrative to Embodied Research. Routledge 2018.

- [9](#)Engle Merry, S. The Seductions of Quantification. University of Chicago Press 2016.
- [10](#)Ibid.
- [11](#)Davis, S. L. M, The Uncounted. Politics of Data in Global Health. Cambridge University Press 2020.
- [12](#)Henry, M. Ten Reasons Not To Write Your Master's Dissertation on Sexual Violence in War. 04.06.2013 – <https://thedisorderofthings.com/2013/06/04/ten-reasons-not-to-write-your-masters-dissertation-on-sexual-violence-in-war/> (17.11.2021).
- [13](#)Poets, D. Failing in the Reflexive and Collaborative Turns: Empire, Gender and the Impossibilities of North-South Collaborations. – Kušić, K., Záhora, J. (toim). Fieldwork as Failure: Living and Knowing in the Field of IR. E-IR Publishing 2020.
- [14](#)Močnik, N. Sexuality after War Rape: From Narrative to Embodied Research. Routledge 2018.
- [15](#)Duriesmith, D. Friends Don't Let Friends Cite the Malestream: A Case for Strategic Silence in Feminist International Relations. – International Feminist Journal of Politics, 2020/1, lk 26–32.
- [16](#)Viidatud artikkel siiski ilmus. Vt Oja, L. Why is a „good abortion law“ not enough? The Case of Estonia. – Health and Human Rights Journal 2017/1.
- [17](#)Bonneau, C. W. et al. The Review Process and the Citation Gap: The Role of the Editor's Nudge. – The Journal of Politics, 2021/2, lk 772–773.
- [18](#)Maliniak, D., Powers, R., Walter, B. F. The Gender Citation Gap in International Relations. – International Organization, 2013/67, lk 889–922.
- [19](#)Colgan, J. Gender Bias in International Relations Graduate Education? New Evidence from Syllabi. – PS: Political Science and Politics, 2017/50, lk 456–60.
- [20](#)Alper, J. The Pipeline Is Leaking Women All the Way Along. – Science, 1993/5106, lk 409–41; Symonds, M. R. E., et al. Gender Differences in Publication Output: Towards an Unbiased Metric of Research Performance. PLoS ONE, 2006/1.
- [21](#)Ainley, K., Danewid, I., Yao, J. Challenging the Gender Citation Gap: What Journals Can Do. 22.08.2017. – <https://medium.com/international-affairs-blog/challenging-the-gender-citation-gap-what-journals-can-do-f79e0b831055> (08.10.2021).